

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

ШАПОВАЛОВА Наталія Петрівна

УДК 378.147:33

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ СТУДЕНТІВ
ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Українській інженерно-педагогічній академії, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Гриньова Валентина Миколаївна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
завідувач кафедри початкової, дошкільної та
професійної освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Завалевський Юрій Іванович
Державна наукова установа
«Інститут модернізації змісту освіти»
(м. Київ),
перший заступник директора;

кандидат педагогічних наук
Жигло Оксана Олександрівна,
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
доцент кафедри мовної підготовки,
педагогіки та психології.

Захист відбудеться «19» квітня 2018 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.04 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди за адресою: вул. Алчевських, 29, ауд. 216, м. Харків, 61002.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В, м. Харків, 61168.

Автореферат розісланий «17» березня 2018 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. А. Штефан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Політична та, як слідство, економічна криза в Україні, з одного боку, спроба інтеграції країни в світову спільноту, зокрема в галузі економіки, – з іншого, обумовлюють виникнення високих вимог суспільства стосовно фахівців економічного профілю. Оскільки економіка держави є матеріальною базою розвитку країни, а фахівці-економісти – тими, хто втілює на практиці принципи раціонального ведення господарства в умовах обмежених ресурсів, саме від їхнього уміння професійно діяти й приймати обґрунтовані рішення значною мірою залежить розвиток країни.

Незважаючи на значне зростання за останні роки кількості дипломованих фахівців у галузі економіки, відмічається незадоволення роботодавців рівнем їхньої підготовки. Так, на основі опитувань, проведених професійними кадровими агентствами, з'ясовано: лише 42% роботодавців у всьому світі вважають, що випускники вишів достатньо підготовлені до роботи; 77% роботодавців відзначають, що професійно-особисті якості кандидата є настільки ж важливими, як і професійні навички. Більше 75% роботодавців України висувають обов'язкову вимогу до претендентів на вакантну посаду – наявність досвіду професійної діяльності. Справедливо наголосити, що більшість студентів старших курсів уже працюють, але тільки 35% – 40% з них – за спеціальністю, що дозволяє здобути їм бажаний досвід фахової діяльності. Інші ж потребують його надбання безпосередньо у виші.

У Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.) констатується, що якість змісту та результати освітньої діяльності вишів оцінюються сукупністю компетентностей, набутих випускниками, це, у свою чергу, дає їм можливість успішно здійснювати професійну або подальшу навчальну діяльність. Одним із завдань, зазначених у «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», є розроблення цілісної системи відбору на навчання талановитої молоді, її психолого-педагогічного супроводу, забезпечення умов для соціалізації, професійного та наукового зростання й подальшої підтримки в кар'єрному зростанні.

Отже, перед педагогами вищої школи постає завдання: окрім надання традиційних знань, умінь, навичок, здійснювати процес професіоналізації (входження в професію) особистості студента, тобто створювати умови для його професійного становлення та професійного зростання. Таке завдання є як необхідним, так і можливим, оскільки, як доведено вченими, студентський вік є найбільш сенситивним для утворення професійних, світоглядних і громадянських якостей, пошуку себе, самовизначення, розвитку професійних здібностей, як передумови до подальшої професійної творчості, формування соціальних цінностей у зв'язку з професіоналізацією.

Аналіз наукових досліджень і публікацій дозволяє констатувати, що у працях науковців висвітлено різні аспекти підготовки фахівців економічного профілю, що може бути підґрунтям до вдосконалення й розвитку цього процесу. Так, методологічні засади економічної освіти розкрито в працях М. Бондаренка, В. Євтушевського, І. Каленюк, А. Колота, А. Павленка, О. Падалки, І. Прокопенка; методичним аспектам викладання економіки присвятили свої праці О. Аксьонова,

І. Балягіна, М. Богорад, Г. Ковальчук, К. Ковальова, В. Ковальов, різні аспекти застосування інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх економістів вивчали Л. Івашко, Д. Касаткін, Т. Поясок, Л. Шипуліна. Розробку теоретичних і практичних засад формування професійної компетентності фахівців економічного профілю здійснено у працях О. Бабаян, Л. Дибкової, І. Демури, М. Голованя, М. Євтуха, Т. Поясок, В. Пономаренка, І. Ромащенко та інших. Останнє свідчить про стійку тенденцію застосування в економічній освіті компетентісного підходу. У системі вищої та загальної середньої освіти компетентісному підходу присвячені праці вітчизняних науковців – О. Безносюка, І. Беха, Д. Бібік, В. Гриньової, Ю. Завалевського, В. Лозової, Н. Нагорної, О. Овчарук, О. Плахотнік, О. Пометун, І. Родигіної, К. Савченко, О. Ситник, Г. Терещук та інших. Удосконаленню економічної освіти присвятили свої дослідження зарубіжні автори: В. Бекер, В. Волстед, В. Гансен, Е. Гордон, Н. Гудвин, П. Денос, Р. Джордан, Р. Дювалль, Г. Китаока, Дж. Клейтон, Д. Каландр, М. Олперт, К. Паркінсон, М. Селімі, Дж. Скотт, С. Хольт, Дж. Філд та інші.

Вивчення та аналіз праць вітчизняних та зарубіжних науковців, власна педагогічна практика дає можливість зробити висновок про те, що створення умов для професійного зростання студентів економічних спеціальностей під час їхнього навчання у виші вимагає врахування декількох аспектів: по-перше, вимог реального сектору економіки; по-друге, можливостей навчально-виховного процесу (його форм, методів, засобів); по-третє, власне особистісного потенціалу студентів. Ми можемо констатувати той факт, що вченими надається перевага дослідженню перших двох аспектів. Третій аспект, особистість самого студента з його вродженими можливостями та набутим раніше суб'єктивним досвідом, залишається в тіні, оскільки на вивчення загальних та спеціальних дисциплін у виші йде значна доля часу, а вивченню мотивів, здібностей і схильностей студента увага майже не приділяється.

У працях В. Беспалька, Є. Зеєра, О. Жигло, А. Полякова, Я. Чернишева обґрунтовується ідея, що саме розгортання особистісного потенціалу є центральним у процесі професійного зростання як особистості загалом, так і студента зокрема. На жаль, як показав аналіз наукових праць з означеної проблеми, вченими не приділяється достатня увага визначенню педагогічних умов професійного зростання майбутніх економістів у процесі їхньої фахової підготовки саме з точки зору розкриття й розвитку особистісного потенціалу, незважаючи на те, що студентоцентричний підхід згідно з вимогами Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), є основним аспектом сучасної парадигми вітчизняної вищої освіти, а в суспільстві йде усвідомлення того факту, що основою прогресу країни є розвиток саме людини.

Аналіз стану проблеми здійснення процесу професійного зростання студентів економічних спеціальностей ЗВО під час фахової підготовки дозволив виявити суперечності між: сучасними високими вимогами ринкової економіки в цілому й роботодавців зокрема, що висуваються до фахівців економічного профілю, та реальним станом готовності випускників економічних спеціальностей вишів до професійної діяльності; необхідністю професійного зростання майбутніх фахівців-економістів під час навчання у виші та невизначеністю педагогічних умов, що

сприяють ефективності досліджуваного процесу; залежністю успіху професійного зростання від розкриття, розвитку, актуалізації особистісного потенціалу студента та відсутністю такої процедури у ЗВО.

Виходячи з актуальності порушеної проблеми, її теоретичної й практичної нерозробленості в науковому плані, а також необхідності вирішення означених суперечностей визначено тему дослідження: **«Педагогічні умови професійного зростання студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів у процесі фахової підготовки».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складником теми науково-дослідної роботи кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти Української інженерно-педагогічної академії “Теоретико-методичні засади застосування інноваційних технологій навчання у професійній освіті” (протокол № 3 від 11.12.2014).

Тема дослідження затверджена рішенням Вченої ради Української інженерно-педагогічної академії (протокол № 8 від 26.02.13) та узгоджена в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №6 від 18.06.2013).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов професійного зростання студентів економічних спеціальностей закладів вищої освіти у процесі фахової підготовки.

Завдання роботи:

1. На основі аналізу наукової літератури уточнити суть понять «професійне становлення», «професійне зростання», «особистісний потенціал».
2. Визначити особливості фахової підготовки майбутніх фахівців економічного профілю.
3. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови професійного зростання майбутніх фахівців.
4. Уточнити компоненти, розробити критерії, показники і рівні сформованості готовності студентів економічних спеціальностей закладів вищої освіти до професійної діяльності як виміру результату професійного зростання.

Об'єкт дослідження – фахова підготовка студентів економічного профілю у закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови професійного зростання студентів економічних спеціальностей у процесі фахової підготовки.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що процес професійного зростання студентів економічних спеціальностей закладів вищої освіти можна забезпечити за таких педагогічних умов: спрямованості студентів на розкриття особистісного потенціалу на основі соціонічного підходу; набуття студентами фахової компетентності, формування готовності до професійної діяльності на основі розвитку особистісного потенціалу з використанням особистісного та компетентісного підходів.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети, перевірки гіпотези, виявлення ефективності дослідження використано методи: *теоретичні* (аналіз, систематизація, узагальнення, інтерпретація наукової, нормативно-правової, психолого-педагогічної, навчальної, методичної літератури з

метою визначення ступеня наукової розробки проблеми та поняттєво-категоріального апарату дослідження; вивчення та узагальнення педагогічного досвіду з проблеми; обґрунтування педагогічних умов процесу професійного зростання студентів; логічне узагальнення (висновки щодо оптимальної організації процесу професійного зростання студентів)); *емпіричні* (анкетування, опитування, тестування, соціонічне спостереження, співбесіда з метою визначення спрямованості студентів щодо виду діяльності; експертне оцінювання професійно важливих якостей майбутніх економістів, метод самооцінки професійно важливих якостей; педагогічний експеримент з метою перевірки впливу педагогічних умов на процес професійного зростання студентів); *статистичні* (кількісний та якісний аналіз емпіричних даних з використанням методів математичної статистики, адаптованих до завдань дослідження, а саме – ранжування, визначення середнього арифметичного, дисперсії, коефіцієнту рангової кореляції Спірмена, t-критерію Стьюдента).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що:

уперше:

- теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови, які враховують й розвивають сильні сторони особистісного потенціалу особистості студентів економічних спеціальностей ВНЗ й забезпечують їхнє професійне зростання у процесі фахової підготовки (спрямованість студентів на розкриття особистісного потенціалу на основі соціонічного підходу; набуття студентами фахової компетентності, формування готовності до професійної діяльності на основі розвитку особистісного потенціалу з використанням особистісного та компетентісного підходів);

- розроблено методику визначення спрямованості особистості щодо певного виду діяльності за допомогою методів соціоніки;

- виявлено: природну диференціацію студентів на етапі вибору спеціальності за сильними функціями своїх психотипів, стійке домінування низки типів на економічних спеціальностях, відповідність сильних сторін особистісного потенціалу таких типів вимогам до майбутньої професійної діяльності, стали внутрішню мотивацію щодо вибору професії; взаємозв'язок між певними формами й методами навчання, установками студентів щодо виду діяльності й ефективністю професійного зростання;

уточнено:

- суть понять «професійне становлення», «професійне зростання» та «особистісний потенціал»;

- зміст компонентів готовності студентів економічних спеціальностей до здійснення професійної діяльності (мотиваційний, теоретичний (змістовий), практичний (процесуальний), оцінний, професійно-дієвий); критерії (мотиваційний, змістово-процесуальний, оцінно-рефлексивний, професійно-дієвий) та показники (мотивація щодо вибору професійної діяльності, мотивація до професійного навчання, навченість, співвідношення отриманих знань з практикою, сформованість фахових компетентностей, самооцінка сформованості особистісних професійно важливих якостей, сформованість особистісних професійно важливих якостей,

рівень сформованості професійної спрямованості студентів), що дозволяють виявити рівень готовності студентів до професійної діяльності;

подальшого розвитку набули особистісний та компетентісний підходи до організації навчання студентів економічних спеціальностей за умов розкриття їхнього особистісного потенціалу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що: розроблено, експериментально перевірено та *упроваджено* у професійну підготовку студентів економічних спеціальностей вишів методикою розкриття особистісного потенціалу тих, хто навчається, на основі соціонічного підходу, яка реалізована в авторських курсах для студентів «Соціоніка і її методи у розкритті особистісного потенціалу студентів» й для викладачів «Професійне зростання студентів економічних спеціальностей під час навчання у ВНЗ», що дало можливість викладачам упроваджувати в навчальний процес педагогічні умови професійного зростання студентів у ході викладання низки дисциплін циклу професійної та практичної підготовки: «Економіка підприємства», «Менеджмент», «Маркетинг», «Страховання», «Податкова система», «Бюджетна система» та інші (спеціальність Ф і С); «Економіка праці», «Організація праці», «Управління персоналом», «Мотивування персоналу», «Аудит персоналу», «Фізіологія і психологія праці», «Демографія» (спеціальність УП).

Результати дослідження *впроваджено* у професійну підготовку студентів таких ВНЗ: Харківський інститут бізнесу і менеджменту (акт №01.1/11-91 від 29.12.2015), Харківський інститут фінансів КНТЕУ (довідка №594 від 14.12.15), Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (довідка №01/10-125 від 09.02.16), Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (акт №2101-18/8 від 18.03.16).

У подальшому матеріали дослідження *можуть бути використані*: для оптимізації освітнього процесу в виші; у підготовці майбутніх викладачів у педагогічних навчальних закладах; у підвищенні кваліфікації викладачів закладів професійної освіти; у профорієнтаційній діяльності; у самовизначенні особистості стосовно професійного шляху.

Особистий внесок здобувача. У публікації, написаній у співавторстві з В. Свідерським, автору належить теоретичне обґрунтування зовнішніх та внутрішніх чинників впливу на розвиток економічної освіти в сучасних умовах.

Апробація результатів дослідження. Початкові, проміжкові й кінцеві результати дослідження обговорювались на засіданнях кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти Української інженерно-педагогічної академії, на кафедрі фінансів і кредиту Харківського інституту бізнесу і менеджменту, на кафедрі фінансів і кредиту Харківського інституту фінансів КНТЕУ, на кафедрі початкової, дошкільної та професійної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2013 – 2017 рр.), були оприлюднені в доповідях автора та обговорені на науково-практичних конференціях: *міжнародних*: «Інноваційні моделі розвитку фінансової, економіко-виробничої, освітньої і соціально-гуманітарної сфер державності» (м. Харків, 2011 р.), «Инновационные процессы в образовании: стратегия, теория и практика развития» (м. Єкатеринбург, 2013 р.), «Інституційні засади стабільного розвитку

економічних суб'єктів в умовах інтеграційно-глобалізаційних процесів» (м. Харків, 2015 р.), «Фізичні та комп'ютерні технології» (м. Харків, 2016 р.), «Психоинформационные технологии, кадровый менеджмент и психология личности» (м. Київ, 2017 р.); *міжнародних науково-практичних інтернет-конференціях*: «Інституційні трансформації сучасної економіки: виклики, проблеми, перспективи» (м. Харків, 2017 р.), «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» (м. Переяслав-Хмельницький, 2017 р.); *науково-методичних*: «Забезпечення якості вищої економічної освіти: сучасний стан та перспективи» (м. Харків, 2018 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дослідження висвітлено в 20 наукових публікаціях (19 – одноосібні), з них: 8 статей опубліковано в провідних наукових фахових виданнях України, 7 публікацій – у збірниках матеріалів конференцій, 1 стаття в закордонному періодичному виданні, 4 статті – в інших виданнях.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків та списку використаних джерел (311 найменувань, з них 32 – іноземними мовами). Робота містить 31 таблицю, 11 рисунків, 18 додатків на 43 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 290 сторінок (208 сторінок основна частина).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми та її актуальність, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, гіпотезу, методи дослідження, розкрито наукову новизну й практичне значення результатів дослідження, відображено апробацію й упровадження отриманих результатів.

У *першому розділі* – **«Професійне зростання майбутніх фахівців економічного профілю як педагогічна проблема»** – визначено: суть основних понять дослідження; особливості професійної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю; обґрунтовано педагогічні умови професійного зростання студентів; уточнені компоненти, критерії, показники та рівні сформованості готовності студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів до професійної діяльності.

З'ясовано, що у сучасній психолого-педагогічній науці відсутнє чітке розмежування термінів «професійне становлення» та «професійне зростання».

Під професійним становленням вчені (Є. Зеєр, Є. Клімов, Т. Кудрявцев, О. Столяренко) розуміють більшу частину онтогенезу людини, яка охоплює період з початку формування професійних намірів до завершення професійного життя. Оскільки процес професійного становлення тривалий, його прийнято розбивати на етапи за різними критеріями. На кожному з етапів професійного становлення, починаючи з етапу професійного навчання (виключаючи етап вибору професії), можливе як професійне зростання, так і професійна стагнація, оскільки під час професійного становлення особистість проходить через суперечності та кризи. «Професійне зростання» ми розглядаємо в симбіозі з поняттям «професійне становлення», як характеристику цілого й ціле, *а саме: професійне зростання – процес, що характеризує позитивну динаміку професійного становлення*

особистості, має свій початок на стадії освоєння професії у вищій й триває на подальших етапах професійного становлення.

Поняття «професійне зростання» пов'язується вітчизняними дослідниками (О. Жигло, О. Поляков) з розкриттям особистісного потенціалу особистості.

Спираючись на дослідження психолого-педагогічної науки щодо складових компонентів потенціалу особистості (Б. Ананьєв, А. Адлер, Л. Виготський, В. Беспалько, В. М'ясищев, Е. Кречмер, І. Маноха К. Роджерс), його спрямованості (О. Лазурський, К. Юнг), умов його розвитку (Г. Балл, Л. Виготський, Д. Леонт'єв, О. Леонт'єв, І. Маноха), складових потенціалу в контексті діяльності (Б. Ананьєв, Д. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе, І. Мурашко) уточнено суть поняття «особистісний потенціал» яке ми розглядаємо як складне, інтегроване поняття, що включає природжені (генетичні) особливості людини (темперамент, гендерні особливості, тип особистості, особливості психіки, задатки, здібності, потреби нижчого рівня, мотиви, особистісні якості) і набутий досвід (знання, навички, вміння, звички, професійно важливі якості, потреби вищого рівня, мотиви, світогляд). Особистісний потенціал має прояв у дії. Його інтенсивність буває декількох рівнів залежно від рівня потенційного запасу нервово-психологічної енергії індивіда. Якщо умови оточуючого середовища сприятливі, то відбувається розкриття, розвиток і поповнення особистісного потенціалу, потенційне стає актуальним, при несприятливих умовах спостерігається його згортання. Отже, однією з передумов професійного зростання студента виступає індивідуальна система його внутрішніх ресурсів, затребуваних у професійній діяльності – особистісний потенціал.

Оскільки кінцевими продуктами освітнього процесу виступають нові знання, вміння, розуміння, особистісні професійно важливі якості, цінності того, хто навчається, усе те, що на сьогодні трактується на законодавчому рівні як компетентності, визначено, що саме набуття фахових компетентностей є процесом поповнення й розвитку особистісного потенціалу студента, а проявом такого потенціалу може бути готовність до професійних дій, тобто можливість актуалізації потенціалу студента в умовах професійної діяльності. Два поняття «компетентність» і «готовність» виступають у такому разі як ті, що тісно пов'язані між собою, бо прояв потенційного можливий через актуальне: компетентність – це потенційне, набуто під час навчання, те, що тільки здатне у своїй потенції до виконання певних дій, а готовність – актуальне, те, що виявляється в дії в певних обставинах, але на основі потенційного. У такому разі професійне зростання студента – це процес, що характеризує позитивну динаміку його професійного становлення на етапі навчання у вищій й передбачає розкриття, розвиток, збагачення й актуалізацію особистісного потенціалу студента в ході реалізації педагогічних умов, результатом чого є набуття фахової компетентності та сформованість готовності до професійної діяльності.

Пошук теорії, яка б комплексно підходила до визначення особистісного потенціалу студента, затребуваного у професійній діяльності, привів до вибору соціоніки як похідної від ідей К. Юнга про психологічні типи. Соціоніка, розглядаючи психіку людини як складну інформаційну систему, що має певну спеціалізацію в обробці інформації, надає інструментарій для виявлення психотипу

(соціотипу, ТІМу) людини й напряду її природної спрямованості щодо того чи іншого виду діяльності. Психотип розглядається як структура психіки людини, що відповідає саме за інформаційний обмін, є частиною природного потенціалу людини, і, вірогідно, є генетично обумовленим. На відміну від традиційного аналітичного підходу, що спрямований на вивчення окремих особистісних якостей, соціонічний підхід системно розкриває суть психічної організації індивіда, визнаючи те, що психотип виступає лише методологічним засобом збагнення властивостей особистості, розкриття її природного потенціалу. Властивості ж реальної особистості значно ширші, й визначаються ще й соціумом, в якому існує людина, міжособистісними відносинами, її прагненням до самовдосконалення. Соціонічний підхід відповідає концепції гуманістичної психології, лежить у площині особистісного підходу й може бути інструментом для виявлення й розкриття особистісного потенціалу студента, зокрема майбутнього економіста.

Фахова підготовка економістів має свої особливості, а саме, вона відбувається одночасно за двома типами професій «Людина – Людина» та «Людина – Знакова система» (за Є. Клімовим). Такі групи професій потребують розвиненості в майбутніх фахівців дещо різних професійно важливих якостей, розвиток яких, у свою чергу, ґрунтується на різній «біологічній основі», тобто собистісних якостях, закладених у природному потенціалі студента. З точки зору соціонічного підходу й поділу психотипів за установками щодо виду діяльності (техніко-управлінську (керівники, практики); соціально-комунікативну (соціали); науково-дослідну (сайентісти, дослідники); гуманітарно-художню (гуманітарії)), зроблено припущення щодо низки найбільш природно пристосованих психотипів до роботи в галузі економіки, у яких успішність навчання, інтерес і мотивація до нього буде значно вищою. Однак аналіз освітньо-професійних програм та навчальних планів економічних спеціальностей показав, що дисципліни, під час опанування якими можна було зосередити увагу студентів на вивченні своєї особистості, сильних та слабких сторонах власного потенціалу, сприяли психологічній адаптації до майбутньої професійної діяльності складають незначну долю. Освітні програми містять варіативну частину, але перелік дисциплін обирає здебільшого сам навчальний заклад з орієнтацією на викладачів. Серед компетентностей, якими повинен оволодіти майбутній фахівець з економіки, зустрічаємо ті, що стосуються предметної галузі діяльності, професії, комунікацій тощо, але жодної щодо знання й розуміння власної особистості, сильних і слабких сторін власного потенціалу. Отже, традиційна система підготовки економістів ще далеко відстає від такої, яка б сприяла професійному зростанню студентів під час їхньої фахової підготовки.

Крім того, підготовка економістів залежить як від зовнішніх (інформатизація суспільства, поява нових економічних знань, необхідність їх застосування на практиці; глобалізація економічних та фінансових зв'язків, потреба в стандартизації економічної документації та розрахунків) так і внутрішніх (політична та економічна кризи в країні, необхідність їх подолання; структурні зміни в національній економіці; недосконалість податкового законодавства, тінізація економіки; патерналізм мислення, та необхідність формування у студентів нових ціннісно-світоглядних настанов, притаманних ринковій економіці) факторів.

Особливості фахової підготовки майбутніх фахівців економічного профілю, а також можливості соціонічного підходу, здійснення якого вимагає від викладача перехід до студентоцентрованої парадигми навчання, дозволяють обґрунтувати першу педагогічну умову професійного зростання майбутніх фахівців економічного профілю: *спрямованість студентів на розкриття особистісного потенціалу на основі соціонічного підходу.*

Наступним кроком у здійсненні процесу професійного зростання студентів у виші є розвиток, збагачення та актуалізація їхнього природного потенціалу, сильні сторони якого було виявлено на засадах соціонічного підходу. В якості заходу, що розвиває й актуалізує особистісний потенціал студента, було обґрунтовано обрання компетентісного підходу, суть якого полягає в переході від засвоєння інформації до опанування компетентностями, розвитку особистісних професійно важливих якостей, що, в решті решт, формує готовність майбутніх економістів до фахової діяльності. Зазначене можливо за умови високої вмотивованості, яка, в свою чергу, виникає у разі відповідності природної спрямованості особистості обраній професії та належним чином обраним формам, методам, педагогічним умовам навчально-виховного процесу. Наразі компетентісний підхід до навчання закріпленій законодавчо. За своєю сутністю він є студентоцентрованим. До терміну «компетентність» перейшли традиційні знання, вміння, навички (ЗУНи) й додалися способи мислення, цінності та якості. Отже, законодавчо ставиться завдання, крім надання знань, умінь, навичок, формувати у студентів професійно важливі якості, способи мислення, цінності.

Оскільки компетентність – це потенційне, набуте під час навчання, те, що тільки здатне у своїй потенції до виконання певних дій, а готовність – актуальне, те, що виявляється в дії в певних обставинах, але на основі потенційного, то виміряти потенційне можливо через актуальне. З точки зору процесу професійного зростання студентів економічних спеціальностей під час навчання у виші розглядаємо готовність до професійної діяльності як вимір якості набутої студентами компетентності: можливість (за умов актуалізації) втілення на практиці професійних знань, умінь навичок, набуття та вдосконалення особистісних професійно важливих якостей, тобто здатності здійснення професійної діяльності на трьох рівнях: низькому (репродуктивному), середньому (конструктивному), високому (творчому).

Аналіз змісту готовності студентів економічних спеціальностей до фахової діяльності дозволив виділити такі її складові компоненти: мотиваційний, теоретичний (змістовий), практичний (процесуальний), оцінний, професійно-дієвий; розробити критерії й показники готовності студентів до професійної діяльності.

Отже, визначена послідовність у здійсненні процесу професійного зростання студента закладу вищої освіти: розкриття особистісного потенціалу на основі соціонічного підходу; розвиток, збагачення та актуалізація особистісного потенціалу шляхом застосування відповідних до потреб фахової діяльності й виявлених сильних сторін психотипа студента форм і методів навчання на основі особистісного та компетентісного підходів; як результат цього процесу, – набуття компетентності й сформованість готовності студента до фахової діяльності. Це дозволило обґрунтувати другу педагогічну умову професійного зростання майбутніх економістів: *набуття студентами фахової компетентності, формування*

готовності до професійної діяльності на основі розвитку особистісного потенціалу з використанням особистісного та компетентісного підходів.

У другому розділі – **«Експериментальна перевірка педагогічних умов професійного зростання студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів»** – відображено експериментальну роботу й аналіз її результатів щодо впливу педагогічних умов на динаміку професійного зростання студентів економічних спеціальностей.

Для реалізації в навчальний процес педагогічних умов було розроблено:

- спецкурс для викладачів «Професійне зростання студентів економічних спеціальностей під час навчання у ВНЗ», з метою формування їхньої готовності до впровадження у навчальний процес педагогічних умов професійного зростання студентів економічних спеціальностей;
- спецкурс для студентів «Соціоніка та її методи у розкритті особистісного потенціалу студентів», з метою спрямованості студентів на розкриття особистісного потенціалу на основі соціонічного підходу;
- комплексну методику виявлення природної спрямованості студентів щодо певного виду діяльності, розкриття їхнього особистісного потенціалу за допомогою методів соціоніки.

У результаті розробленої й упровадженої методики розкриття особистісного потенціалу студентів, виявлення їхньої природної спрямованості щодо певного виду діяльності методами соціоніки на *констатувальному* етапі експерименту було: визначено психологічні типи на загальній вибірці студентів (521 особа) економічних спеціальностей Ф і С (фінанси банківська справа та страхування), УП (управління персоналом та економіка праці); здійснено аналіз прояву психотипів за установками щодо виду діяльності у різних ВНЗ на економічних спеціальностях Ф і С, УП; здійснено аналіз частоти прояву 16 типів серед студентів означених спеціальностей і надано характеристику їхніх сильних і слабких сторін; визначено мотивацію вибору студентами напряму підготовки, виявлено вид мотивації (зовнішня або внутрішня), встановлено наявність взаємозв'язку між видом мотивації та психотипами студентів.

Отримані дані дозволили зробити висновок про певні тенденції: стійке домінування низки типів на обох напрямках підготовки: Управитель (ESTJ), Інспектор (ISTJ), Ентузіаст (ESFJ), Порадник (ENFP), Хранитель (ISFJ) і переважання техніко-управлінської установки (керівники, практики) і соціально-комунікативної установки (соціали) щодо виду діяльності.

Надана характеристика сильних і слабких сторін типів, що домінували у вибірці (на спеціальності Ф і С – тип Інспектор (ISTJ), на спеціальності УП – типи Управитель (ESTJ) і Інспектор (ISTJ), показала, що їхні сильні сторони відповідають вимогам до майбутньої професійної діяльності, а їхня мотивація до вибору професії є внутрішньою.

Вищенаведене дало можливість припустити, *що у вишах, в яких існує конкурсний відбір, відбувається природна диференціація студентів, тобто спостерігається вибір абітурієнтами спеціальностей за сильним функціями своїх психотипів, що приводить до більш-менш гомогенного формування груп. Сильні сторони особистісного потенціалу таких студентів відповідають вимогам до*

майбутньої професії, а їхні природні особистісні якості сприяють засвоєнню професійних знань, умінь, навичок, набуттю високого рівня професійної компетентності, формуванню професійно важливих якостей та готовності до фахової діяльності.

На початковому етапі *формувального* експерименту робота, проведена з викладачами (32 особи), зумовила підвищення рівня знань теоретико-методологічних основ організації навчального процесу з урахуванням особистісного потенціалу студентів, особливостей застосування різних форм і методів навчання залежно від спрямованості студентів щодо певного виду діяльності й дала можливість викладачам упроваджувати в навчальний процес педагогічні умови професійного зростання студентів під час викладання низки дисциплін циклу професійної та практичної підготовки.

Наступний етап *формувального* експерименту, об'єктом якого стали 217 студентів 3-5 курсів економічних спеціальностей Ф і С, УП (110 осіб – ЕГ; 107 осіб – КГ), передбачав безпосереднє впровадження педагогічних умов професійного зростання студентів економічних спеціальностей у процес навчання студентів ЕГ, а саме:

- упровадження в навчальний процес (у межах дисциплін «Вступ до фаху», «Економічна психологія», «Психологія діяльності та навчальний менеджмент», «Психологія») курсу «Соціоніка та її методи у розкритті особистісного потенціалу студентів», з метою спрямованості студентів на розкриття особистісного потенціалу на основі соціонічного підходу;
- визначення психологічних типів студентів та сильних сторін їхнього особистісного потенціалу за методикою, розробленою та апробованою на констатувальному етапі експериментальної роботи, їх групування за установками щодо виду діяльності й соціонічними темпераментами;
- вибір і впровадження в навчальний процес відповідних форм і методів навчання, які сприяють розвитку особистісного потенціалу студентів, надбанню ними фахових компетентностей, розвитку професійно важливих якостей, формуванню готовності до професійної діяльності;
- перевірку за розробленими критеріями і показниками рівнів готовності студентів економічних спеціальностей до професійної діяльності.

За результатом експертного опитування викладачів (11 осіб) було визначено перелік основних й додаткових особистісних професійно важливих якостей для студентів спеціальностей Ф і С та УП. Припущення щодо відмінності цих якостей для означених спеціальностей знайшло своє підтвердження.

Зазначені вимоги до майбутніх економістів, виокремлені професійно важливі якості, актуальні для тих або інших спеціальностей, визначені сильні особистісні якості (соціонічні функції) студентів, установлена відповідність соціонічних функцій професійно важливим якостям та наявність типологічних компонентів у дидактичних способах навчання дало можливість вибору й застосування найбільш дієвих й ефективних форм і методів навчання як для переважаючих і затребуваних у майбутній професійній діяльності психотипів (переважання практики над теорією, методи навчання: ділові ігри, рольові ігри, ситуаційні вправи (метод кейсів, метод випадків), творчі проекти)), так і для тих, які виявилися у меншості, але мають

знаходити своє місце в обраній професії (передумання теорії, методи навчання: теорія вирішення винахідницьких завдань, «мозковий штурм», дослідницький метод, творчі завдання, самостійні роботи, створення економічних казок, кейсів). Такі методи, врешті-решт, сприяли набуттю компетентності, формуванню готовності студентів до майбутньої професійної діяльності та розвитку виокремлених професійно важливих якостей.

Застосування диференціації студентів експериментальних груп (шляхом визначення психотипів), а потім їхнє групування за установками щодо виду діяльності (клубах) й соціонічними темпераментами дозволило створювати групи комфорту, й оптимально розподіляти ролі в групах, що сприяло найбільш ефективному впровадженню обраних активних методів навчання: чим повніше вдавалося представити ролі в малій групі відповідно до психотипів студентів, тим ефективнішою була її робота. Кожний учасник групи, виконуючи притаманну собі роль, здійснював вплив на інших й водночас відчував їхній вплив на собі, відбувався обмін набутим професійним досвідом, формувалися професійно важливі якості.

Розроблені критерії та показники на *заключному етапі формувального експерименту* дозволили визначити рівні сформованості готовності студентів економічних спеціальностей до професійної діяльності в результаті впровадження педагогічних умов професійного зростання (табл. 1).

Таблиця 1

**Рівні сформованості готовності студентів економічних спеціальностей
(КГ – 107 осіб, ЕГ – 110 осіб) до професійної діяльності, (%)**

Показник	Рівень	Різниця		Ефективність (Рег – Ркг)
		Ркг (КГк – КГп)	Рег (ЕГк – ЕГп)	
Мотиваційний критерій				
Мотивація до вибору професії	Низький	–4,7	–16,3	–11,6
	Середній	0,9	–8,2	–9,1
	Високий	3,8	24,5	20,7
Мотивація до професійного навчання	Низький	–3,8	–16,3	–12,5
	Середній	1,9	–5,5	–7,4
	Високий	1,9	21,8	19,9
Змістовно-процесуальний критерій				
Навченість	Низький	–14,0	–28,2	–14,2
	Середній	2,8	–2,7	–5,5
	Високий	11,3	30,9	19,6
Співвідношення отриманих знань з практикою	Низький	–18,7	–32,7	–14,0
	Середній	10,3	12,7	2,4
	Високий	8,4	20,0	11,6
Сформованість фахових компетентностей	Низький	–33,6	–50,0	–16,4
	Середній	15,9	15,5	–0,4
	Високий	17,7	34,5	16,8
Професійно-дієвий критерій				
Сформованість професійної спрямованості	Низький	–3,7	–20,9	–17,2
	Середній	0,9	–0,9	–1,8
	Високий	2,8	21,8	19,0

Аналіз результатів застосування педагогічних умов підтвердив їх ефективність. За рахунок добору, розробки, моделювання завдань зі спеціальних дисциплін з урахуванням *рівнів мотивації студентів щодо вибору спеціальності, мотивації до професійного навчання*, особистісного потенціалу студентів, застосування відповідних активних методів навчання, усвідомлення студентами свого місця в професії, у ЕГ відбулася якісна зміна мотивації – підкріплення внутрішніх мотивів позитивними зовнішніми мотивами.

Індивідуалізація змісту завдань (з урахуванням типологічних особливостей студентів), застосування активних методів навчання, а також подальша робота в малих групах з розподілом за ролями, де відпрацьовувалися практичні вміння та навички, сприяли надбанню студентами ЕГ досвіду професійної діяльності (показник *співвідношення отриманих теоретичних знань з практикою*) та підвищенню *рівня їхньої навченості*.

Перевірка *рівня сформованості професійної спрямованості* студентів (бажання самовдосконалюватися в обраній професійній сфері, працювати й будувати кар'єру в галузі економіки, розвивати професійно важливі якості, накопичувати та застосовувати досвід професійної діяльності) показала, що в ЕГ значно збільшилася кількість студентів, в яких професійна спрямованість була сформована на високому рівні за рахунок студентів з середнім рівнем сформованості професійної спрямованості, й значно зменшилася кількість студентів з низьким рівнем. Пояснюємо такий стан тим, що під час проведення формувального етапу експерименту студенти ЕГ мали можливість спробувати себе у різних професійних ролях, як відповідним своїм психотипам, так і не притаманним їм. Під час застосування активних методів навчання, роботи в малих групах відбувався обмін досвідом між студентами різних психотипів, усвідомлювалося можливе місце в професії, її цінність, формувався досвід професійної діяльності, намічався можливий кар'єрний шлях. У студентів, які зробили помилковий вибір, формувалося рішення про ймовірну зміну спеціальності, або кардинальну зміну професії, оскільки вони чіткіше розуміли її суть. Це були студенти, які переважно належали до гуманітарної установки щодо виду діяльності. У результаті більшість студентів ЕГ зрозуміли важливість професійного зростання, становлення кар'єри в обраній галузі.

Професійне зростання студентів потребувало *розвитку й сформованості особистісних професійно важливих якостей*, необхідних саме для обраної ними спеціальності, й виокремлених експертним шляхом (Табл. 2). У ЕГ відбулося підвищення сформованості таких якостей на високому рівні за рахунок зменшення кількості студентів з низьким й середнім рівнями. Резерв сформованості високого рівня якостей визначався кількістю студентів з певною сильною соціонічною функцією, відповідною до такої якості.

Щодо *самооцінки студентами розвиненості професійно важливих якостей*, то у студентів ЕГ відзначалася більш адекватна самооцінка таких якостей, яка майже повністю збігалася з оцінкою викладачів після завершення формувального етапу експерименту. Зазначене свідчить про те, що під впливом педагогічних умов студенти усвідомлюють значення таких якостей, критерії їхньої оцінки, потребу в певних професійно важливих якостях для кожної спеціальності, свої власні

можливості й перспективи у професійній діяльності. Як підсумок, в ЕГ відбулося більш успішне опанування студентами фаховими компетентностями.

Таблиця 2

Рівні сформованості особистісних професійно важливих якостей студентів економічних спеціальностей (КГ – 107 осіб, ЕГ – 110 осіб), (%)

Якість	Рівень	Ефективність (Рег– Ркг)	Якість	Рівень	Ефективність (Рег– Ркг)
Ф і С (Фінанси банківська справа та страхування)			УП (Управління персоналом та економіка праці)		
Конкретність мислення	Низький	-24,0	Комунікабельність	Низький	-2,0
	Середній	-1,5		Середній	-4,6
	Високий	25,5		Високий	6,6
Аналітичність мислення	Низький	-27,1	Емпатія	Низький	-4,5
	Середній	9,0		Середній	-11,4
	Високий	18,1		Високий	15,9
Зосередженість	Низький	-7,0	Гнучкість	Низький	-20,5
	Середній	1,0		Середній	15,8
	Високий	6,0		Високий	4,6
Уява	Низький	-19,6	Аналітичність мислення	Низький	-8,9
	Середній	13,5		Середній	2,2
	Високий	6,1		Високий	6,7
Планомірність	Низький	-4,4	Конкретність мислення	Низький	-4,8
	Середній	-12,2		Середній	-11,9
	Високий	16,6		Високий	16,7
Комунікабельність	Низький	-10,4	Планомірність	Низький	0,4
	Середній	-6,1		Середній	-13,8
	Високий	16,5		Високий	13,4
Гнучкість	Низький	-14,8	Зосередженість	Низький	-6,7
	Середній	7,3		Середній	-4,7
	Високий	7,5		Високий	11,4
Емпатія	Низький	-4,3	Уява	Низький	-20,3
	Середній	2,9		Середній	11,3
	Високий	1,4		Високий	9,0

Проведений аналіз результатів педагогічного експерименту підтвердив гіпотезу дослідження і дозволив зробити висновок про позитивну динаміку рівня готовності студентів до професійної діяльності, що є виміром набутої ними компетентності та результатом професійного зростання студентів економічних спеціальностей під час їх навчання у виші. Такої динаміки вдалось досягти завдяки реалізації педагогічних умов. Використання t-критерію Стьюдента засвідчило достовірність отриманих результатів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило сформулювати загальні висновки відповідно до поставлених завдань:

1. «Професійне зростання» розглядаємо у симбіозі з поняттям «професійне становлення», як характеристику цілого й ціле. Професійне зростання студента –

процес, що характеризує позитивну динаміку його професійного становлення на етапі навчання у виші та передбачає розкриття, розвиток, збагачення й актуалізацію особистісного потенціалу в ході реалізації педагогічних умов, результатом чого є набуття професійної компетентності та сформованість готовності до професійної діяльності. Особистісний потенціал – складне, інтегроване поняття, що включає природжені (генетичні) особливості людини (темперамент, гендерні особливості, тип особистості, особливості психіки, задатки, здібності, потреби нижчого рівня, мотиви, особистісні якості) і набутий досвід (знання, навички, вміння, звички, професійно важливі якості, потреби вищого рівня, мотиви, світогляд). Особистісний потенціал має прояв у дії. Його інтенсивність буває декількох рівнів залежно від рівня потенційного запасу нервово-психологічної енергії індивіда. Якщо умови оточуючого середовища сприятливі, то відбувається розкриття, розвиток і поповнення особистісного потенціалу, потенційне стає актуальним, при несприятливих умовах спостерігається його згорання.

2. Визначено особливості фахової підготовки майбутніх економістів: вона відбувається одночасно за двома типами професій «Людина – Людина» та «Людина – Знакова система», що потребує визначення та розвитку особистісного потенціалу студентів відповідно до вимог таких професій; схарактеризовано вплив на підготовку економістів швидкозмінних зовнішніх і внутрішніх факторів.

3. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови, які забезпечують ефективне професійне зростання студентів: спрямованість студентів на розкриття особистісного потенціалу на основі соціонічного підходу; набуття студентами фахової компетентності, формування готовності до професійної діяльності на основі розвитку особистісного потенціалу з використанням особистісного та компетентісного підходів.

4. Уточнено складові компоненти готовності до професійної діяльності: мотиваційний, теоретичний (змістовий), практичний (процесуальний), оцінний, професійно-дієвий. Розроблено критерії й показники готовності студентів до професійної діяльності: мотиваційний (мотивація до вибору професійної діяльності, мотивація до професійного навчання), змістово-процесуальний (навченість, співвідношення отриманих знань з практикою, сформованість фахових компетентностей, сформованість особистісних професійно значущих якостей), оцінно-рефлексивний (самооцінка сформованості особистісних професійно важливих якостей), професійно-дієвий (рівень сформованості професійної спрямованості студентів), рівні сформованості готовності до професійної діяльності.

Разом з тим, проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми професійного зростання студентів під час навчання у виші. Перспективними можуть бути такі напрями подальших наукових пошуків: визначення особистісного потенціалу абітурієнтів у межах профорієнтаційної роботи; удосконалення взаємодії викладачів і студентів залежно від їхніх психотипів; вплив на успішність кар'єрного зростання типологічних особливостей майбутніх фахівців.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Шаповалова Н. П. Значение соционики в определении будущей профессиональной деятельности / Н. П. Шаповалова // Ринкова трансформація економіки : зб. наук. праць. – Х. : ХІБМ, 2010. – Вип.12. – С. 271–281.
2. Шаповалова Н. П. Кар'єрна орієнтація й стійкі утворення в структурі особистості людини / Н. П. Шаповалова // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Х.: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2011. – Вип. 40 –Ч.3. – С. 87–94.
3. Шаповалова Н. П. Експеримент Е. Шейна з визначення якорів кар'єри як найпоширенішої теорії кар'єрних орієнтацій / Н. П. Шаповалова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загально освітній школі : зб. наук. праць. – Запоріжжя : КПУ, 2012. – Вип. 26 (79). – С. 433–441.
4. Шаповалова Н. П. Огляд історії розвитку теорій відповідності кар'єри типу особистості / Н. П. Шаповалова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загально освітній школі : зб. наук. праць.. – Запоріжжя, КПУ, 2012.–Вип. 27 (80). – С.83–86.
5. Шаповалова Н. П. Трактовки поняття «кар'єра» з точки зору різних філософій світу / Н. П. Шаповалова // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Х : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2013. – Вип. 43. – С.103–109.
6. Шаповалова Н. П. Поняття «професійне зростання», «професійна кар'єра», «кар'єрні орієнтації» у контексті фахової підготовки студентів / Н. П. Шаповалова // Науковий вісник : зб. наук. праць. – Одеса : ПНПУ імені К.Д. Ушинського, 2013. – Вип. 11 – 12 – С. 130–136.
7. Шаповалова Н. П. Визначення професійної спрямованості як педагогічна умова фахового зростання студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів / Н. П. Шаповалова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загально освітній школі : зб. наук. праць. – Запоріжжя, КПУ, 2014. – Вип. 35 (88). – С. 367–374.
8. Шаповалова Н. П. Соціоніка як інструмент визначення професійної спрямованості особистості / Н. П. Шаповалова // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Х : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. – Вип. 47. – С. 161–171.
9. Шаповалова Н. П. Розкриття особистісного потенціалу студентів економічного профілю як передумова їх професійного зростання / Н. П. Шаповалова // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. праць. – Херсон : Грінь Д. С., 2015. – Вип. 1 (12). – С. 66–71.
10. Шаповалова Н. П. Інструментальна база визначення професійної спрямованості студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів / Н. П. Шаповалова // Ринкова трансформація економіки : зб. наук. праць. – Х. : ХІБМ, 2015. – С. 260–273.
11. Шаповалова Н. П. Компетентнісний підхід – умова підвищення якості фахової підготовки майбутніх спеціалістів економічного профілю в сучасних умовах / Н. П. Шаповалова // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. Вип. 53. – С. 251–263.
12. Шаповалова Н. П. Експериментальне дослідження особистісного потенціалу студентів економічних спеціальностей на основі соціонічного підходу /

Н. П. Шаповалова // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. – С. 223–235.

13. Shapovalova N. Application of socionic methods and type theory in the analysis of personal potential and motivation for profession selection of economists in training // N. Shapovalova // Modern Science – Moderní věda, Prague, 2018. – p. 86–93.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

14. Шаповалова Н. П. Карьерные ориентации и личностные особенности человека / Н. П. Шаповалова // Інноваційні моделі розвитку фінансової, економіко-виробничої, освітньої і соціально-гуманітарної сфер державності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (14 грудня 2011 р.). – Х. : ХІБМ, 2011. – С. 193–196.

15. Шаповалова Н. П. Функционально-типологический подход в определении профессиональной направленности личности / Н. П. Шаповалова // Инновационные процессы в образовании: стратегия, теория и практика развития: материалы VI Всерос. научно-практ. конф. (11-14 ноября 2013 г.). – Екатеринбург : Изд-во Росгоспроф.-пед. ун-та, 2013. – Т. 1. – С. 250–252.

16. Шаповалова Н. П. Інноваційні процеси як поштовх для змін у підготовці майбутніх фахівців економічного профілю / В. П. Свідерській, Н. П. Шаповалова // Фізичні та комп'ютерні технології : матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції (7–9 грудня 2016 р.). – Харків. – Д.: ЛПРА, 2016. – С. 404–407.

17. Шаповалова Н. П. Експериментальна робота з удосконалення підготовки майбутніх фахівців економічного профілю / Н. П. Шаповалова // Інституційні трансформації сучасної економіки: виклики, проблеми, перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (20 квітня 2017 р.). – Х. : ХІБМ, 2017. – С. 64–65.

18. Шаповалова Н. П. Практичний досвід застосування соціонічного підходу під час підготовки студентів економічних спеціальностей у ВНЗ / Н. П. Шаповалова // Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: матеріали XXVII Міжнар. наук. інтернет- конф. (30 серпня 2017 р.). – Переяслав-Хмельницький : ДПУ імені Григорія Сковороди, 2017. – С. 96–101.

19. Шаповалова Н. П. Применение методов соционики в работе со студентами экономических специальностей / Н. П. Шаповалова // Психоинформационные технологии, кадровый менеджмент и психология личности : материалы XXXIII Междун. конф. по соционике (16-21 вересня 2017 р.). – К. : МИС, 2017. – С. 37–46.

20. Шаповалова Н. П. Особливості підготовки майбутніх фахівців економічного профілю в сучасних умовах / Н. П. Шаповалова // «Забезпечення якості вищої економічної освіти: сучасний стан та перспективи: матеріали V наук.-метод. конф. (9 лютого 2018 р.). – Х. : ХІФ КНТЕУ, 2018. – С. 205–210.

АНОТАЦІЇ

Шаповалова Н. П. «Педагогічні умови професійного зростання студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів у процесі фахової підготовки». – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти (015 професійна

освіта). – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, МОН України. – Харків, 2018.

У дисертації уточнено суть понять «професійне становлення», «професійне зростання», «особистісний потенціал».

Визначено особливості професійної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю; уточнено компоненти, розроблено критерії, показники та рівні формування готовності студентів економічних спеціальностей закладів вищої освіти до професійної діяльності. Виявлено вплив теоретично обґрунтованих і експериментально перевірених педагогічних умов (спрямованість студентів на розкриття особистісного потенціалу на основі соціонічного підходу; набуття студентами фахової компетентності, формування готовності до професійної діяльності на основі розвитку особистісного потенціалу з використанням особистісного та компетентісного підходів) на професійне зростання майбутніх фахівців економічного профілю.

Ключові слова: професійне становлення, професійне зростання, особистісний потенціал, педагогічні умови, соціонічний підхід, професійна підготовка, економісти, професійно важливі якості економістів, вища школа.

Шاپовалова Н. П. Педагогические условия профессионального роста студентов экономических специальностей высших учебных заведений в процессе профессиональной подготовки. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования (015 профессиональное образование). – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, МОН Украины. – Харьков, 2018.

В диссертации уточнена суть понятий «профессиональное становление», «профессиональный рост», «личностный потенциал».

Определены особенности профессиональной подготовки будущих специалистов экономического профиля; уточнены компоненты, разработаны критерии, показатели и уровни формирования готовности студентов экономических специальностей высших учебных заведений к профессиональной деятельности. Выведено влияние теоретически обоснованных и экспериментально проверенных педагогических условий (направленность студентов на раскрытие личностного потенциала на основе соционического подхода; приобретение студентами профессиональной компетентности, формирование готовности к профессиональной деятельности на основе развития личностного потенциала с использованием личностного и компетентностного подходов) на профессиональный рост будущих специалистов экономического профиля.

Ключевые слова: профессиональное становление, профессиональный рост, личностный потенциал, педагогические условия, соционический подход, профессиональная подготовка, экономисты, профессионально важные качества экономистов, высшая школа.

Shapovalova N.P. Pedagogical conditions of professional growth of students of economic specialties of higher educational institutions in the process of professional training. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Candidate of Pedagogical Sciences' (PhD) thesis, speciality 13.00.04 – Theory and Methodology of Professional Education (015 Professional Education). – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2018.

In the thesis as a theoretical and experimental study: the terms "professional formation", "professional growth", "personal potential" have been specified; peculiarities of professional training of future specialists in economic specialties have been defined; the components, criteria, indicators and levels of readiness for professional activity of students of economic specialties of higher educational institutions have been specified; the influence of theoretically grounded and experimentally verified pedagogical conditions on the professional growth of future specialists has been revealed.

In the first chapter, "Professional growth of future specialists in the economic specialties as a pedagogical issue", the essence of professional growth of the student in the process of professional training is determined. It includes revealing student's personal potential, acquiring professional competence, and, as a result, forming readiness for professional activity. The concepts "professional development", "professional growth" and "personal potential" are considered and clarified. Socionic approach in revealing of student's personal potential and determining his or her professional orientation is substantiated.

The components of readiness are outlined: motivational, theoretical (substantial), practical (procedural), evaluative, professionally-effective; the criteria and indicators of students' readiness for professional activity are determined: motivational (motivation for choosing professional activity, motivation for professional training), content-procedural (level of training, correlation of acquired knowledge with practice, formation of special professional competences, formation of personal professionally significant qualities), estimative-reflexive (self-assessment of the formation of personal professionally important qualities), professionally-effective (level of formation of professional orientation of students).

It is substantiated that the pedagogical conditions that ensure effective professional growth of students are: orientation of students on personal fulfilment on the basis of socionic approach; acquisition of competence by students, formation of readiness for professional activity on the basis of development of personal potential with the use of personal and competence approaches.

In the second chapter, "Experimental verification of the pedagogical conditions for the professional growth of students of economic specialties of higher educational institutions," experimental work and analysis of its results concerning the influence of pedagogical conditions on the dynamics of the professional growth of students of economic specialties are shown.

The requirements for future economists, professionally important qualities relevant for various specialties, the revealed strong personal qualities (socionic functions) of students with the help of the developed methodology, the established correspondence of socionic functions to professionally important qualities and the availability of typological

components in didactic teaching methods made it possible to choose and apply the most effective forms and methods of teaching both for prevailing and sought-after in the future professional activity psychotypes of students, and for those who were in the minority, but have to find their place in their chosen profession.

It is shown that the use of differentiation of students within experimental groups (by defining psychotypes), and then grouping them according to occupational attitude (clubs) and socionic temperaments allowed creating comfort groups and optimally distributing roles in groups, which facilitated the most effective introduction of the selected active methods of teaching (case method, role plays, projects etc.).

The clarified criteria and indicators made it possible to determine the dynamics of students' readiness for professional activity, as well as the level of their professionally important qualities. Thus, during the experiment it was proved that the implemented pedagogical conditions exert positive influence on motivation for the selection of profession, motivation for professional training, the level of training, the correlation of the gained knowledge and practice; the level of the formation of professionally important qualities and professional competencies, self-evaluation of professional qualities, the level of professional orientation of students.

Keywords: professional formation, professional growth, personal potential, pedagogical conditions, socionic approach, professional training, economists, professionally important qualities of economists, higher school.